

zasłużonego archiwistę budapeszteńskiego — F. Dóry (zm. 1960 r.), poza G. Bónisem, nb. zmarłym w 1985 r. Te same co w cz. 1 pozostały zasady opracowywania i prezentacji edycji (m. in. redagowanie wstępów wydawniczych i objaśnień w języku niemieckim). Szczęśliwą innowacją stanowi wprowadzenie tzw. żywej paginy podającej datację kolejnych aktów.

Dzięki przyjęciu rozszerzonego zakresu pojęcia „dekret” (wszelki akt prawotwórczy monarchy o zasięgu ogólnym, bez względu na nazwę, wydany zarówno samodzielnie, jak przy udziale zgromadzenia przedstanowego czy stanowego), podobnie jak w cz. 1 wzrosła w porównaniu z t. I Corpus Juris Hungarici (Budapest 1899) liczba publikowanych tekstów do 26 plus 7, określonych jako akty uzupełniające poszczególne dekrety, wobec dawniej uwzględnianych 9. Znalazły się również w tomie 4 in edita, 3 dekrety (19 II 1476, 15 X 1476, 29 III 1482) i jeden suplement (6 IV 1464). Odnalezienie w paru przypadkach oryginałów aktów znanych dotąd z kopii, podniosło wiarygodność przyjmowanej podstawy wydawniczej.

Rozbudzone ostatnio, i to w skali międzynarodowej, zainteresowanie dobą Macieja Korwina (m. in. dyskusje nad tym, czy w jej ramach zaczęły się kształtować zręby nowożytnej państwowości; jakie były skutki dla Węgier penetracji popieranej przez króla włoskiej kultury renesansowej?) uzyskało ważki, zwarty materiał źródłowy, trudno dotąd — z racji dużego rozproszenia — dostępny badaczom spoza Węgier.

Wstępne opracowanie (w językach niemieckim i węgierskim) S. Teke pt. *Pojęcie dekretu i jego funkcja społeczna w czasach króla Macieja* (s. 11 - 40, i 43 - 69) wykracza poza ramy określone tytułem. Dla tych, którzy *hungarica non leguntur*, jest to znakomita *summa* wiedzy o stosunkach polityczno-ustrojowych epoki.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Michael Stolleis, *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*. Bd. 1: *Reichspublizistik und Policeywissenschaft 1600 - 1800*. München 1988. Verlag C. H. Beck, s. 431.

Roli i znaczenia prawa niemieckiego oraz prawników niemieckich w dziejach prawa europejskiego nie sposób potraktować *per non est*. Z tych też powodów nie można przejść obojętnie obok ostatniej pracy M. Stolleisa. Próba jednakże dokonania syntezy dziejów prawa publicznego w Niemczech, ze względu na złożoność problemu, jak też ogrom materiału, może wyglądać na wyzwanie. Przede wszystkim może powstać pytanie o sens i cele napisania odrębnej pracy poświęconej wyłącznie dziejom prawa publicznego w Niemczech. Problem ten jednak odpada z chwilą, kiedy uświadomimy sobie, że ukształtowanie niejako samego pojęcia, jak też powstanie prawa publicznego w dziejach prawa kontynentalnego było właśnie zasługą prawników głównie niemieckich.

Praca Stolleisa jest niewątpliwie dobrze przemyślana. Ma własną strukturę, której sens nadaje kilka myśli przewodnich. Przede wszystkim Autor jest świadomy konieczności wyjaśnienia i sprecyzowania formuły oraz pojęcia: prawo publiczne a historia tej dyscypliny. Przedmiotem bowiem zainteresowań Stolleisa jest nie tyle prawo publiczne jako zespół norm tworzących wiele instytucji polityczno-prawnych wchodzących w skład określonego systemu prawa państwowego *sensu largo*, co dzieje poglądów na prawo publiczne i administracyjne. W tym ujęciu historii prawa publicznego jest częścią historii prawa, stanowiącej część

historii nauki uprawianej na uniwersytetach, której zadaniem jest prezentacja powstania, wyróżnienia i naukowego opracowania tych reguł i norm prawnych, które tworzą społeczność i kierują dwustronnym stosunkiem między rządzącymi a rządzonymi, jak też stosunkami między poszczególnymi społeczeństwami.

Książka Stolleisa narażona była na wszelkie niebezpieczeństwa i pułapki, które niesie z sobą każdorazowa próba syntezy jakiegoś zagadnienia. Trudno dyskutować z autorem, którego wiedza na temat dziejów niemieckiego prawa publicznego jest niewątpliwa, a pozycja, jaką zdobył już w nauce, jest niepodważalna¹. Pod jednym względem Stolleis wygrywa już na samym początku: z cudzoziemskiego punktu widzenia praca ta jest cennym opracowaniem problematyki, którą trzeba było dotąd rekonstruować z trudem po licznych niemieckich podręcznikach z zakresu *Rechts- Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*². Podstawowe pytanie brzmi jednak: czy Stolleisowi udało się dzieło wyodrębnienia i opisanie dziejów refleksji na temat prawa publicznego i zarządzania w Niemczech w XVI - XVIII w.?

Jest to o tyle ważne, że szczególnie narażeni są ci z twórców syntez, którzy, podobnie jak Stolleis, podejmują ryzyko stawiania tez o charakterze modelowym. Stolleis jednak w bardziej pełny i jednoznaczny od poprzedników (takich chociażby jak Stintzing-Landsberg) sposób uznaje pojawienie się po 1600 r. prawa publicznego na niemieckich uniwersytetach, jako reakcji na problemy epoki³. Odchodzi również od dawnego uproszczonego stwierdzenia, że było ono jedynie „odpowiedzią” na zmiany strukturalne w zakresie sprawowania władzy. Stolleis bowiem punkt ciężkości swojej pracy położył na procesie swoistego dojrzewania nauki prawa publicznego, uznając, że zarówno ostateczne ukształtowanie i zdefiniowanie pojęcia, jak też dyscypliny prawa publicznego i administracyjnego, jako systemów prawnych, nastąpiło nie wcześniej niż w XIX w. Nieprzypadkowy w tej sytuacji wydaje się także przedmiotowy jakby podział pracy na fragmenty poświęcone *sui generis* prawu państwowemu Rzeszy (*sensu stricto* tym razem) (rozdz. 4 - 7), a części, w której omówione zostały poglądy na zarządzanie (jakby prawo administracyjne — czyli w ówczesnej terminologii *Gute Policey*) (rozdz. 8 - 9). Dokonując swojej refleksji, ujawnił przy tym Stolleis szczególną cechę: swego rodzaju bowiem ambicją Autora stało się dążenie do kompletności, a więc dokonywanie zabiegu grożącego z reguły, w tego rodzaju syntezach, niebezpieczeństwem zrobienia pracy niespójnej i amorficznej, której myśli przewodnie stają się nieczytelne. Tymczasem Stolleis tropiąc wszelkie aspekty przejawiania się refleksji o prawie publicznym czy administracyjnym, począwszy od recepcji Arystotelesa w ujęciu myślicieli

¹ Michael Stolleis, ur. 1941 r., jest od 1975 r. profesorem prawa publicznego na uniwersytecie we Frankfurcie n/M. Wydał wiele prac. Zob. m.in. *Staatsraison, Recht und Moral in philosophischen Texten des späten 18. Jahrhunderts* (1972); *Gemeinwohlformen im nationalsozialistischen Recht* (1974); *Queellen zur Geschichte des Sozialrechts* (1976); *Staatsdenker im 17. und 18. Jahrhundert* (red. 1976, II wyd. 1987); *Arcana imperii und Ratio Status* (1980); *Hermann Conring. Beiträge zu Leben und Werk* (red. 1983); *Hessisches Staats- und Verwaltungsrecht* (red. wspólnie z Hanssem Meyerem, II wyd. 1986).

² Zob. przykładowo znakomite podręczniki: C. Bornhak, *Deutsche Verfassungsgeschichte vom Westfälischen Frieden*, Stuttgart 1934; F. Hartung, *Deutsche Verfassungsgeschichte vom 15. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, 9. Aufl. Stuttgart 1969; H. Conrad, *Deutsche Rechtsgeschichte*, Bd. 1, 2. Aufl. Karlsruhe 1962, Bd. 2 Karlsruhe 1966; E. Forsthoff, *Deutsche Verfassungsgeschichte der Neuzeit*, 3. Aufl. Stuttgart 1967; O. Kimminich, *Deutsche Verfassungsgeschichte*; A. Lauf, *Rechtentwicklungen in Deutschland*, 1973; R. Scheyhing, *Deutsche Verfassungsgeschichte der Neuzeit*, 1968. Na uwagę zasługuje zwięzła i rzeczowa charakterystyka tych problemów w: C.-F. Menger, *Deutsche Verfassungsgeschichte der Neuzeit*, 2. Aufl. Heidelberg 1979.

³ Dzieło R. Stintzinga i O. Landsberga, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, zostało przytoczone, albowiem jest ono niejako klasycznym opracowaniem dziejów jurysprudenckiej niemieckiej. Zob. Abt. 2 München 1884, s. 29 - 54.

protestanckich po, przykładowo, działalność wyższego sądownictwa Rzeszy (*Reichskammergericht* i *Reichshofrat*), nie tylko nie traci kontroli nad tym, co opisuje, ale przede wszystkim pozostaje w zgodzie z rzeczywistością. Nie było bowiem bardziej skomplikowanego oraz wielowątkowego nurtu rozwoju prawa, jak prawo publiczne w Niemczech. Praktycznie dotyczyło ono wszystkich norm poza porządkiem prawa prywatnego. Tłumaczy to pieczołowitość, z jaką Stolleis stara się odtworzyć wszystkie te aspekty prawa publicznego, które posłużyły jako impulsy, stworzyły grunt, lub klimat czy też powód do pojawienia się wątków refleksji nad materią prawa publicznego. Odnosi się nawet wrażenie, że książka ta nieprzypadkowo jest jedynie tomem pierwszym: stanowi ona bowiem jak gdyby swoistą zapowiedź tego, co może przynieść tom następny, spełniając jakby funkcję wykładu z propedeutyki do właściwych dziejów nauki prawa publicznego i administracyjnego w Niemczech. Stolleis imponuje przy tym umiejętnością łączenia w klarowny sposób w jednej pracy partii polegających na porządkowaniu i systematyzacji poszczególnych wątków, jak choćby roli i znaczenia w tych przemianach prawa rzymskiego z partiami, w których dokonywał krótkiej, opisowej, ale wnikliwej analizy (zob. przykładowo podrozdz. 3 w rozdz. 3 *Autonomie der Politik: Machiavelli*), a nade wszystko z fragmentami, na tle których realizowała się rzeczywista synteza dziejów nauki prawa publicznego w Niemczech (dotyczyło to zwłaszcza szerokiego kontekstu, a więc takich kwestii, jak problem nowej tematyki w dziejach tzw. *Jus publicum Imperii Romano-Germanici*, obejmujących kilka zagadnień problemowych wywołujących wówczas żywą dyskusję (spory o atrybuty władzy, jak *iurisdictio*, *regalia*, *suwerenność*, powstanie prawa narodów czy wokół nowych koncepcji polityczno-prawnych, jak *Staatsräson*). Dokonując takich zabiegów, pokazał Autor prawdziwe mistrzostwo. Nie wynikało ono z tego, że problematykę wielu z nich Stolleis podjął już w kilku wcześniejszych pracach⁴, ale z faktycznej fachowości. Dał on tym samym przekonujące dowody własnych przemyśleń, sądów i ocen, podbudowanych rzadko spotykaną solidną podstawą źródłową i przedmiotową, doskonale przy tym dostosowując do swojej syntezy język: od zdań rozbudowanych, pełnych finezji i błyskotliwości, po celne, zwięzłe i rzeczowe konstatacje, w których nie wahał się postawić obok pytań także śmiałych tez. To, co u Stolleisa jest tak znaczące — to przedmiotowe i problemowe, a nie podmiotowe ujęcie całego zagadnienia (mimo że nie brak fragmentów personalnych, np. poświęcony J. J. Moserowi). Stanowi to w jakimś stopniu odcięcie się od klasycznego modelu prezentacji dziejów jursprudenckiej niemieckiej spod znaku

⁴ Zob. M. Stolleis, *Textor und Pufendorf über die Ratio status imperii im Jahre 1667*, w: *Staatsräson. Studien zur Geschichte eines politischen Begriffs*, Hrsg. v. R. Schnur, Berlin 1975, s. 441-462; tenże, *Veit Ludwig von Seckendorff*, w: *Staatsdenker im 17. und 18. Jahrhundert*, Hrsg. v. Michael Stolleis, Frankfurt/M 1977, s. 148-173; tenże, *Löwe und Fuchs. Eine politische Maxime im Frühabolutismus*, w: *Festschrift für H.-J. Schlochauer*, Hrsg. v. I. von Münch, Berlin 1981, s. 151-163; tenże, *Säkularisation und Staatsräson in Deutschland um 1600*, w: *Christentum, Säkularisation und modernes Recht*, Hrsg. v. L. Lombardi, G. Dilcher, Baden-Baden 1982, s. 611-626; tenże, *Machiavelli in Deutschland. Zur Forschungslage der Machiavelli-Rezeption im 16. und 17. Jahrhundert*, w: *Italienisch*, Mai 1982, s. 24-35; tenże, *Pecunia nervus rerum. Zur Staatsfinanzierung der frühen Neuzeit*, Frankfurt/M. 1983; tenże, *Machiavellismus und Staatsräson. Ein Beitrag zu Conrings politischen Denken*, w: Hermann Conring (1606-1681). *Beiträge zu Leben und Werk*, Hrsg. v. M. Stolleis, Berlin 1983, S. 173-199; tenże, *Reformation und öffentliches Recht in Deutschland*, w: *Der Staat*, Jg. 24, H. 1, 1985, s. 51-74; tenże, *Lipsius-Rezeption in der politisch-juristischen Literatur des 17. Jahrhunderts in Deutschland*, w: *Der Staat*, Jg. H. 1, 1987, s. 1-30, a zwłaszcza *Arcana imperii und Ratio status: Bemerkungen zur politischen Theorie des frühen 17. Jahrhunderts*, Göttingen 1980.

Stintzinga-Landsberga czy E. Wolfa⁵. Jest to również jednocześnie stworzenie jak gdyby nowych dominant problemowych, które stały się wyznacznikami całej syntezy, jakkolwiek wydaje się, że wiele sposobów ujęć, których dokonał Autor, pozostanie z pewnością jeszcze na długo dyskusyjnych.

Mocną stroną omawianego dzieła jest również jego konstrukcja. Może ona wprawdzie, jak w każdej próbie syntezy, budzić zastrzeżenia, ale prawem Autora jest mieć własny sąd, a ten wydaje się w przypadku Stolleisa całkiem logiczny. Proces bowiem kształtowania się nauki prawa publicznego daje się porównać w jego ujęciu z biegiem rzeki: refleksje na temat związków *ius publicum* z prawem rzymskim, uwzględniających takie problemy, jak recepcję prawa rzymskiego oraz kształtowanie się stanu jurystów, czy w drugim przypadku z nauką polityczną, obejmującą kwestie protestanckiego neoarystoteleizmu, wpływy nauk Machiavellego i Tacyta, kształtowanie się neostoicyzmu i ramizmu, niczym różnorodne strumienie zbiegają się jak gdyby w rwący potok, w postaci tzw. *Ius publicum Imperii Romano-Germanici* w latach 1555 - 1648, w ramach którego nastąpiło ukształtowanie się zrębów nowego systemu prawnego, jakim było prawo publiczne, obejmującego nie tylko warunki jego powstania, ukształtowanie zawodu jurystów i ich rolę, zwłaszcza jako *consiliarios*, ale także nowe źródła, tematykę, podręczniki i zbiory opracowań, by ostatecznie po pokojach westfalskich (1648), przejść w nurt uregulowanej już rzeki (zob. dzieje publicystyki oraz rolę uniwersytetów, zwłaszcza w Halle i Göttingen, a także znaczenie dla rozwoju prawa publicznego systemu prawa natury w drugiej połowie XVII w.).

Od strony merytorycznej z kolei nie ulega wątpliwości, że Stolleis jako jeden z pierwszych zdecydowanie podkreślił kilka kwestii, które w dziejach kształtowania się prawa publicznego i administracyjnego nabierają cech modelowych. Nie tylko bowiem stan jurystów, niezwykle prężny i wpływowy, jego twórcza aktywność, działania polityków i dyplomatów odbywały się na podstawie tworzących się różnych norm, ale także wiele innych czynników pobudziło pojawienie się prawa publicznego i administracyjnego jako nauk uniwersyteckich. Na czoło wysuwa się przede wszystkim uwolnienie działań politycznych od uwarunkowań religijnych. Przejawiło się to w powstaniu trzech grup norm: prawa natury i prawa narodów, a więc uprawomocnieniu reguł rządzących naturą, a odkrytych przez astronomów, fizyków i medyków i zaadaptowanych dla nauki o polityce od czasów Machiavellego oraz prawa pozytywnego, pochodzącego od suwerenów i ograniczanego na zewnątrz jedynie *ius divinum*, *ius naturale* oraz prawami o charakterze podstawowym dla państwa. Znaczną rolę odegrała także przemiana średniowiecznego państwa lennego w scentralizowane i zinstytucjonalizowane państwo czasów nowożytnych, z nowym wyrazem i funkcją pojęcia suwerenności. Jako dodatkowe czynniki Stolleis wskazuje nie tylko pojawienie się absolutyzmu, ale także rozpad zakorzenionego w tradycji wyobrażenia o jednolitym związku Rzeszy z Kościołem i wprowadzenia państw narodowych oraz kryzys ustroju Rzeszy, jaki nastąpił w latach 1555 - 1648, którego wyrazem stała się emancypacja państw terytorialnych: juryści zarówno tworzyli, jak też komentowali normy, pośredniczyli w poznawaniu prawa, technik interpretacyjnych i retoryce, przystosowując je w szczególności do sytuacji, definiując stan rzeczy i rozstrzygając je w imieniu suwerena. Prawo zaczęło opierać się na polityce, którą w Rzeszy zaczęła wykonywać i tworzyć prawnicza w większości biurokracja, wyrosła w specyficznym klimacie duchowym Niemiec, któremu ton nadawały uniwersytety — konstatuje Autor omawianej pracy.

Niniejsza ocena dzieła M. Stolleisa *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland* jest pozytywna. Nie wynika to z tego, że w książce Stolleisa brak

⁵ E. Wolf, *Grosse Rechtsdenker der deutschen Geistesgeschichte*, IV wyd., Tübingen 1963.

słabych punktów (choćby niektóre dłuższy; zob. partie rekapitulujące wątki szczegółowo opracowane przez innych, których Stolleis nie mógł przecież pominąć, jak np. fragmenty, zwłaszcza personalne, poświęcone D. Reinkingowi czy J. Limnaeusowi). Jest to po prostu dobra książka, którą dobrze się czyta i którą warto polecić jako cenne kompendium wiedzy o niemieckiej nauce prawa publicznego.

DARIUSZ MAKIŁŁA (Toruń)

Cztery Lata Nadziei. 200 rocznica Sejmu Wielkiego. Praca zbiorowa pod redakcją Henryka Kocój, Katowice 1988. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach nr 879, ss. 267.

Stało się już pewną tradycją, iż z okazji ważnych rocznic historycznych Henryk Kocój przedstawia w ramach Prac Naukowych Uniwersytetu Śląskiego zbiory rozpraw im poświęconych. Okazją do przygotowania poprzednich wydawnictw były rocznice Powstania Listopadowego¹ i Insurekcji Kościuszkowskiej². Omawiany w tym miejscu tom ukazał się w dwusetną rocznicę rozpoczęcia obrad Sejmu Czteroletniego. Pomieszczono w nim 13 artykułów dotyczących różnych aspektów działalności tego Sejmu. Znalazły się wśród nich zarówno rozprawy analityczne, jak i próby syntez pewnych problemów, a także przyczynki i prezentacje źródeł. Redaktor nie wyjaśnił bliżej zasad wydawnictwa i na pierwszy rzut oka tom czyni wrażenie dość przypadkowo zebranych prac dotyczących problematyki Sejmu Czteroletniego. W otwierającym księgę obszernym i erudycyjnym artykule, zatytułowanym *Wstęp, autorstwa H. Kocój*, przedstawiono sytuację polityczną i społeczną kraju, nastroje społeczeństwa, stosunki z zagranicą. Nakreślono tu także przebieg obrad Sejmu i omówiono najważniejsze uchwały przez ten Sejm podjęte, zobrazowano stan badań i wysunięto postulaty do dalszych dociekań. Zabrakło natomiast w tym miejscu przedstawienia koncepcji wydawnictwa i jego celów. Dopiero bliższa analiza zawartości pracy pozwala zauważyć, że zamieszczone w niej artykuły grupują się wokół czterech problemów. Na czoło wybijają się tu artykuły poświęcone stosunkom międzynarodowym. Problematyki tej dotyczą prace Józefa Dutkiewicza, Leokadii Postén i Dariusza Nawrota. Druga grupa artykułów to rozprawki odnoszące się do podjętych przez Sejm Czteroletni reform ustroju i prawa. Kwestiami tymi zajęli się Adam Lityński, Marian Mikołajczyk i Andrzej Abramski. Kolejny blok to artykuły stanowiące przyczynki do działalności politycznej niektórych postaci tego okresu. Znalazły się wśród nich prace Zdzisława Janeczka, Dariusza Złotkowskiego, Mirosława Brańczyka i Macieja Kucharskiego. Ostatnia, czwarta grupa prac zamieszczonych w omawianym wydawnictwie to materiały źródłowe, których wydawcami są Michał Komarzyński i H. Kocój. Należy żałować, że redaktor tomu nie pokusił się o taki podział zebranych prac lub że nie dokonał innego, opartego na innych kryteriach. Brak wewnętrznego podziału treści pracy wywołuje u czytelnika uczucie pewnego chaosu i niesłuszny „naskórkowy” odbiór wydawnictwa jako pewnego rodzaju „silva rerum”.

¹ *Powstanie czy rewolucja? W 150 rocznicę powstania listopadowego*, red. Henryk Kocój, Katowice 1981, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” nr 422.

² *Zwycięstwo czy klęska? W 190 rocznicę powstania Kościuszkowskiego*, red. Henryk Kocój, Katowice 1984, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” nr 599.